

Ændringer i arkæologi og anthropologi

Af Poul Klejnstrup-Jensen

1. Indledning

Ovenstående titel kan forstås på to måder, nemlig 1) som ændringer gennem tid af de to videnskabers teoretiske grundlag, og 2) som de to videnskabers beskæftigelse med kulturelle ændringer. Da de to aspekter imidlertid er uadskillelige, er de her blevet behandlet under et. Der er med andre ord forsøgt optrukket nogle hovedlinjer i de to videnskabers syn på kulturelle ændringer gennem tiden. Hovedvægten er lagt på de forskellige forskeres teoretiske formuleringer; konkrete studier er kun undtagelsesvis omtalt. Artiklen er rent beskrivende, og der er ved udarbejdelsen i høj grad benyttet eksisterende forskningshistorier og oversigtsværker inden for de to fag. Et hovedprincip har været så vidt mulig at *citere* de omtalte forskere. Ved oversættelserne af citaterne er ordvalg og sprogbrug forsøgt tilnærmet forfatterens oprindelige i størst mulig grad.

Det er selvfølgelig umuligt at beskrive alle retninger inden for arkæologi og anthropologi fyldestgørende i en artikel som denne. Der er derfor blevet foretaget en udvælgelse af de vigtigste hovedretninger, og omtalen begrænser sig til de mest fremtrædende forskere inden for disse.

2. De tidlige evolutionister

Det bliver ofte sagt, at de sociale og kulturelle evolutionister fik deres væsentlige inspiration fra Charles Darwins skrifter. Men rent historisk skal

det påpeges, at alle hovedarbejderne, der bidrog til det social-evolutionære synspunkt (i.e. Comte, Hegel, Marx og Spencer), enten kom før »Arternes oprindelse« eller, som Robert A. Nisbet (1961 p. 161) indicerer: »klart involverer arbejder, der er påbegyndt meget tidligere, nemlig af folk som sir Henry Maine, Edward Tylor og Lewis Morgan. Ingen af disse klassikere inden for social evolution henviser eller giver nogen objektive tegn på tilknytning til den forskningsretning inden for biologisk speciation, der kom ud fra 1700-tallet og kulmine-rede i Darwins hovedværk.«

Det er selvfølgelig rigtigt, at Darwins teorier gav et kraftigt skub til interessen for kulturel evolutionisme; men 1800-tallets evolutionister er i større gæld til franske oplysningsforfattere som Condorcet, Turgot og Voltaire og til de skotske social-filosoffer som Adam Ferguson, David Hume og Adam Smith end til Charles Darwin. Tydeligvis lå udvikling og evolution i luften.

(Manners & Kaplan 1972 p. 36)

Så er det sagt: evolutionisme »lå i tiden«. Selve ideen havde i den vestlige verden været kendt siden epikurererne (Heinen 1975 p. 452), men det var først med oplysningstiden (og – især inden for arkæologien – kombineret med romantikken og nationalismen), den slog igennem. Det er da også typisk, at da danskeren

C.J. Thomsen i begyndelsen af 1800-tallet ordnede de danske oldsager i en sten-, bronze- og en jernalder (publ. Thomsen 1836), nåede tyskeren Danniell på samme tid uafhængigt til samme resultat (Jacob-Friesen 1928 p. 107-8).

De tidlige kulturelle evolutionister mente, at menneskeheden var gået gennem en række kulturelle stadier, stadig højere og foreløbig kulminerende i den vestlige civilisation. De primitive samfund rundt om på jorden blev set som et slags levende museum for tidligere stadier, og arkæologiens fund blev benyttet som en dokumentation af dette. Karakteristisk for det videnskabelige miljø i 1800-tallet var en stor gensidig påvirkning mellem de forskellige videnskaber. Da Lewis Henry Morgan i 1877 opstillede sine »etniske perioder«, en klassifikation af samfund i tre stadier, vild tilstand, barbari og civilisation, især baseret på teknologi, var det bl.a. med henvisning til Thomsens genstandsinddeling (Harris 1968 p. 150). Morgans klassifikation blev igen overtaget af Fr. Engels i hans bog om familiens, privatejendommens og statens oprindelse (1884). Morgans klassifikationsapparat blev også benyttet af P. Kropotkin i hans fremragende arbejde »Mutual Aid« (Gensidig hjælp). Han gennemgår her både den biologiske og den sociale evolution for at vise, at den vulgær-darwinistiske opfattelse af »kampen for eksistensen« som »alles kamp mod alle« og »den stærkestes ret« (som f.eks. udtrykt hos Huxley 1888) ikke holdt. Kropotkins ide var, at de arter eller samfund, der bedst klarede sig i »kampen for eksistensen«, var de, der samarbejdede bedst (Kropotkin u.å.) Kropotkins arbejde viser også noget andet, nemlig at det ved århundredeskiftet stadig var muligt at være polyhistor. Kropotkin viser et gennemgribende kendskab til selv den nyeste forskning inden for en lang række videnskaber: geografi (hans oprindelige fag),

biologi, filologi, etnografi, arkæologi og historie.

Darwin var på sin side påvirket af de tidlige kulturelle evolutionister, og overtog fra Herbert Spencer begrebet »survival of the fittest« (Harris 1968 p. 128). Men da svenskeren Oscar Montelius i 1871 konstruerede den typologiske metode for arkæologien, var der ikke bare tale om en påvirkning. Han overførte fra Darwin hele det biologiske evolutionistiske begrebsapparat på arkæologiske genstande. Han skrev:

Hvad arten er for naturforskeren, det er nemlig typen for den forhistoriske forsker, og den sidstnævnte sætter – i det mindste her i Norden – sig ikke længere som sin eneste opgave at beskrive og sammenholde oldsagerne fra forskellige lande og udforske livet disse steder i forgangne tider. Han søger nu endog at spore den indre sammenhæng, som findes mellem typerne, og vise, hvordan den ene type, ligesom den ene art, har udviklet sig af den anden.

(Her efter Gjessing 1948 p. 45)

Hvad dette har ført til inden for arkæologien, er blevet glimrende udtrykt af Gutorm Gjessing:

Denne glæde ved at kunne konstatere udviklingen gjorde nemlig, at interessen for de ydre kulturmanifestationer, for genstandene, blev så stærk, at de efterhånden blev studeret mere for sin egen skyld end som åndshistoriske dokumenter. Det førte til, at kronologi og systematik blev noget af kulturforskningens mål, og denne glæde ved detaljearbejdet har ført til imponerende resultater, som alle vi, der arbejder i en eller anden gren af kulturstudiet, forstår at vurdere. Men den har uden tvivl også i høj grad bidraget til den udvikling af forskningen, som H.P.L'Orange siger »er en udvikling fra livets centrum mod dets periferi«.

(Gjessing 1948 p. 45)

Et aspekt af den tidlige evolutionisme var naturligt nok en mere eller mindre udtalt racisme. Den hvide race var bedst – den havde udviklet sig længst. Jeg skal ikke her forsøge at gengive de forskellige argumenter (se Harris 1968 p. 80 ff), men kun citere en enkelt forfatter, nemlig J.A. de Gobineau:

Enhver race har sin egen måde at tænke på ... Europæeren kan ikke vinde asiaten for sin måde at tænke på; han kan ikke civilisere australieren eller negeren ... Er vi så ikke autoriserede til at konkludere, at den iagttagne forskel er konstitutionel, oprindelig, og ikke tilfældig eller et resultat af omstændighederne – at der er en absolut ulighed i deres intellektuelle evner.

(Gobineau 1856, her efter Harris 1968 p. 103-4)

3. Kulturkredslæren

Udover evolutionismen er der endnu en retning, der har haft meget stor betydning for den europæiske arkæologi frem til idag. Det er den såkaldte kulturkredslære. En forløber for denne lære udgjorde Th. Waitz's »Anthropologie der Naturvölker« (1858-72). Waitz reagerede kraftigt mod Gobineau's raceteorier. Han konkluderede, at mennesket har en fælles oprindelse, og at nuværende forskelle hovedsageligt skyldtes historiske og geografiske faktorer (Heine-Geldern 1964). Han pegede på betydningen af naturlige omgivelser, klima, afsondrethed fra versus kontakt med andre grupper, teknologisk niveau, befolkningsstørrelse og -tæthed, krig og folkevandringer som udviklingsmæssige faktorer.

Disse ideer blev taget op igen og videreudviklet omkring 1885 af den tyske geograf og etnolog Fr. Ratzel, der kaldte sin metode »Anthropogeographie«, og af hans efterfølgere som etnologer, H. Schurtz, L. Frobenius, F. Graebner og A. Ankermann. Meget

indflydelsesrige inden for denne skole af etnologien i det andet og tredje årti af det 20. årh. var også den østrigske pater Vilhelm Schmidt og hans elever. Selve begrebet »kulturkreds« bliver først benyttet af Frobenius omkring 1895. Frobenius opstillede i 1899 (i »Die naturwissenschaftliche Kulturlehre«) en række love for sin kulturkredslære (her efter Jacob-Friesen 1928):

- 1) Hver genstand (kulturelement) har en bestemt, lovbundet udbredelse.
- 2) Hvert kulturelement omdanner sig langsomt på udbredelsesvejen.
- 3) Kulturelementer af samme udbredelse og udvikling omdanner sig dog aldrig enkeltvis, men altid gruppevis.
- 4) Summen af kulturelementer af samme udbredelse og udviklingstendens repræsenterer en »kulturform« eller en »kulturkreds«.
- 5) Kulturkredsens udbredelse bliver bestemt gennem spørgsmålet om, hvor de formår at opretholde sig i kampen om eksistensen; derved foregår de lavere kulturformers udviklingshistorie fortrinsvis på materiel grund, de højere kulturformers først og fremmest på åndelig grund.

Som man ser, er både det diffusionistiske og det evolutionistiske element meget fremtrædende i disse love. Den vigtigste arbejdsmetode var for Frobenius den kartografiske, hvor han kortlagde en lang række kulturelementer og derefter sluttede dem med samme udbredelse sammen i en kulturkreds. Endvidere forsøgte han (og især Graebner og Ankermann) at ordne sådanne kulturkredse kronologisk i »Kulturschichten«, igen på basis af deres geografiske situation (noget man måske kunne kalde geografisk stratigrafi). Kulturkredslæren var oprindelig opstået som en kritik af den tidligere, noget mekaniske evolutionisme; men Harris har klart vist, at da pater Schmidt forsøger at

inddele kulturkredsene i fire hovedfaser (i Schmidt 1939), da gentager han faktisk bare den gammelkendte evolutionære sekvens af stadier ledende fra samlere og lavere jægere til den komplekse civilisation (Harris 1968 p. 384 ff.). Og Schmidt sammenligner da ovenikøbet også sine etnologiske »faser« med den forhistoriske kulturudvikling, som den er afspejlet i det arkæologiske materiale (ibid.).

Inden for arkæologien kan man se en udvikling ganske parallel til den inden for etnologien. Allerede J.J.A. Worsaae benytter historiske begreber som folkestammer og arbejder med forklaringer, der indkorporerer naturlige omgivelser, folkevandringer og folkeblandinger ved behandlingen af ændringer i det arkæologiske materiale (f.eks. Worsaae 1846). Og Sophus Müller, der i 1897 benytter kulturkredsbegrebet med samme indhold som, men dog uden henvisninger til Frobenius (Müller 1897 p. 281), har så tidligt som 1882 skrevet:

For at bestemme, til hvilken Kultur og hvilken Stil de Kunstsager må henføres, som kjendes fra de førgræske Fund, ville vi benytte de Vink, som Materiale, Fremstillinger, Gravskikke og Fundenes geographiske Udbredelse give ...

(Müller 1882, p. 299)

Senere blev indflydelsen fra etnologernes mere metodiske arbejder dog mere direkte. Jacob-Friesens »Grundfrage der Urgeschichtsforschung« fra 1928 er en klar indføring i kulturkredslæren og en opfordring til at benytte denne metode. I 1931 forsøgte Oswald Menghin at give en oversigt over verdens stenalderkulturer ud fra et kulturkredslære-synspunkt, hvor især Vilhelm Schmidts indflydelse er mærkbar. Også i Skandinavien fik kulturkredslæren direkte betydning. Gutorm Gjessing påviser i 1942 en cirkumpolar kulturkreds, og i hans arkæologiske metodelære fra 1946

skriver han, at »brugt med sund og vågen kritik tror jeg den (kulturkredslæren) vil kunne tilføre den arkæologiske forskning store værdier« (Gjessing 1946 p. 74). Så sent som i 1959 benytter Poul Kjærums kulturkredsbegrebet med definitionen:

et ... kompleks af forskellige kulturer, der alle er karakteriseret af varianter af samme hovedtyper ...

(Kjærums 1959 p. 73)

Samtidig med kulturkredslærens udvikling inden for etnologien og utvivlsomt under stærk påvirkning af denne, opstillede den tyske germanist G. Kossinna sin »siedlungsarchäologische Methode«, hvis mål var en påvisning af de forskellige »folk«s – og her naturligvis først og fremmest »indogermanerne«s – »urhjem« samt en beskrivelse af deres udbredelsesruter (i en række artikler fra 1895 og herefter kulminerende i bogen »Die deutsche Vorgeschichte – eine hervorragende nationale Wissenschaft« fra 1912). Denne »metode« havde imidlertid meget lidt at gøre med, hvad man normalt vil forstå ved en metode; men var i langt højere grad en uheldig blanding af sproghistoriske, raceteoretiske og arkæologiske postulater. Hans væsentligste postulat var, at en klart afgrænset arkæologisk kulturprovins altid kunne identificeres med et folk. Dette er i sig selv nok så tvivlsomt; men værre var, at han i sine egne arbejder ikke konkluderede ud fra »klart afgrænsede kulturprovinser«, men oftere ud fra et enkelt eller ganske få kulturtræk.

På trods af megen faglig kritik (se bl.a. Sophus Müller 1913 og 1914 for en til tider bidende sarkastisk gennemgang af hans teorier) opnåede Kossinna og hans skole en meget stor udbredelse i Tyskland og blev efter nazisternes magtovertagelse praktisk taget eneherskende her. Et af de sidste arbejder, der stillede sig stærkt kritisk over for Kossinna, var det ovennævnte af Jacob-Friesen fra 1928. Som påpeget af Jørgen Jensen

(1966 og 1974) og R. Hachmann (1970) benyttede dog selv mange af kritikerne metoder, der ikke lå langt fra Kossinnas.

4. *Engelsk og amerikansk diffusionisme*

Også England og U.S.A. havde deres diffusionister. Grundlæggeren af den engelske retning inden for anthropologi var W.H.R. Rivers, der oprindeligt var evolutionist; men på baggrund af sine studier af Oceanien blev han mere og mere overbevist om betydningen af diffusion og folkevandringer og endte med totalt at tage afstand fra evolutionismen (Harris 1968 p. 380 og Eggan 1968 p. 131). G. Elliot Smith og W.J. Perry, der førte linjen videre, udviklede i tyverne en hyperdiffusionistisk teori, hvorefter al kultur i verden skulle være udgået fra Ægypten. Netop denne teori var imidlertid hovedårsagen til, at engelsk anthropologi hurtigt gik andre veje. Inden for engelsk arkæologi var der også stærkt diffusionistiske tendenser. Man kan nævne V. Gordon Childes tidlige bøger som »The Aryans« fra 1926 og »The Danube in Prehistory« fra 1929. I den førstnævnte går Childe så vidt som til at omtale Kossinna yderst anerkendende (bl.a. p. 166).

I U.S.A. var arkæologien og anthropologien knyttet meget nærmere sammen end i Europa. Det var ofte de samme personer, der forskede inden for begge områder. Ved begyndelsen af århundredet var den ledende personlighed i amerikansk anthropologi Franz Boas. Også han var oprindeligt evolutionist, men forlod dette standpunkt og udformede sin egen »historiske metode«. Han mente, at man først og fremmest måtte samle data om enkelte folks og kulturers konkrete historie, og først, når man havde tilstrækkeligt mange af disse, kunne man ved sammenligning finde eventuelle generelle love. I hans egne ord:

Når vi har opklaret en enkelt kulturs historie og

forstår omgivelsernes virkning og de psykologiske forhold, der er genspejlet i den, har vi taget et skridt frem, da vi så kan foretage undersøgelser i, hvorvidt de samme årsager eller andre årsager havde betydning (were at work) ved udviklingen af andre kulturer. Ved at sammenligne udviklingshistorier (histories of growth) vil generelle love således muligvis findes. Denne metode er meget sikrere end den sammenlignende metode, som den almindeligvis praktiseres, fordi virkelig historie i stedet for en hypotese om udviklingsmåden danner basis for vore deduktioner.

(Boas 1896, her efter Harris 1968 p. 274-5)

At han selv efterlevede sine regler kan ses af, at han publicerede mere end 10000 sider alene om nordvestkystindianerne, praktisk taget uden forsøg på generalisationer (Harris 1968 p. 261).

Boas' elever fik stor betydning både for arkæologi og anthropologi i U.S.A. En af de mest betydningsfulde var A. L. Kroeber. Han udgav i 1915 en artikel med titlen »The Eighteen Professions«, hvor han opsummerede sit syn på anthropologi som historie. Et par citater herfra (efter Harris 1968 p. 326):

Alle mennesker er totalt civiliserede ... der er ingen højere eller lavere i civilisation for historikeren.

Historie drejer sig om forhold (conditions) *sine qua non*, ikke om årsager. Relationer mellem civilisationsmæssige (civilisational) fænomener er sekvensrelationer, ikke virkningsrelationer.

Et stadie i civilisation er kun en forudindtagetgjort gjort mulig ved arbitrært udvalgte kendsgerninger. Senere modificerede han dog sine synspunkter noget:

Historikerne arbejder med det unikke; for til en vis grad har enhver historisk eller social eller kulturel begivenhed noget enestående over sig. De hverken formulerer love eller forsøger at verificere dem ved

kunstige eksperimenter. Men anthropologi leder efter sådanne generelle og gentagne processer som kan forekomme i historiens mangeartede begivenheder og i menneskeheden's forskellige samfund, institutioner, skikke og forestillinger.

(Kroeber 1963 p. 4)

Det vil sige, at man altså bør prøve at formulere generaliseringer.

De to vigtigste begreber, der blev benyttet af Boas' elever, er culture-area (kulturområde) og age-area (aldersområde). Culture-areas var geografiske områder, inden for hvilke materiel kultur og erhverv var nogenlunde ensartede. Age-area begrebet, der er knyttet til en anden Boas-elev, Wissler, siger, at kulturtræk diffunderer ud i alle retninger fra et »kulturelt center«, hvor de er opstået. Ud fra dette kan man så bestemme deres relative alder, idet de ældste træk er nået længst væk fra centret (Harris 1968 p. 376). Som man vil se, ligger denne opfattelse nær kulturkredslærens. Andre amerikanere, der har været påvirket af kulturkredslæren, er Robert H. Lowie og Clyde Kluckhohn.

5. Funktionalismen

Den ekstreme diffusionisme fik aldrig nogen vid udbredelse i anthropologiske kredse i England. Som i U.S.A. var man i de første årtier af århundredet hovedsageligt optaget af at indsamle materiale gennem feltarbejde (Kuper 1973 p. 17). Grundholdningen var hos de fleste evolutionistisk, men man teoretiserede mindre. Samtidig var der imidlertid hos nogle en tydelig indflydelse fra franske sociologer som Durkheim, der arbejdede med et synkront og strukturalistisk syn på samfund, d.v.s. de lagde større vægt på sammenhængene mellem de forskellige dele af samfundet end delene selv; et samfund kan sammenlignes med en organisme, de forskellige institutioner er tilpasset hinanden på en

hensigtsmæssig måde, funktionelt. Den mest betydningsfulde figur i denne bevægelse var A. Radcliffe-Brown. Han definerede selv sine begreber således:

Funktionen af enhver gentagen aktivitet, som straf for forbrydelser, eller en begravelsesceremoni, er den rolle, den spiller i det sociale liv som helhed, og derfor det bidrag, den giver til opretholdelsen af den strukturelle kontinuitet.

Begrebet funktion, som det her er defineret, involverer således forestillingen om en *struktur* bestående af et *sæt af relationer* mellem *enheder* (unit entities), hvor kontinuiteten af strukturen opretholdes af en *livsproces* bestående af de indgående enheders *aktiviteter*.

(Radcliffe-Brown 1935)

Radcliffe-Brown mente – i modsætning til Boas – at socialanthropologi skulle være en videnskab, der søger generalisationer, love:

Sammenlignende sociologi, hvoraf socialanthropologi er en gren, opfattes her som et teoretisk eller nomotetisk studie, hvis mål er at fremskaffe acceptable generalisationer. Den teoretiske forståelse af en bestemt institution er dens tolkning i lyset af sådanne generalisationer.

(Radcliffe-Brown 1952 p. 3)

Men han så ingen grund til, at de to retninger skulle bekæmpe hinanden:

Der er ikke og kan ikke være nogen konflikt mellem den funktionelle hypotese og det synspunkt, at enhver kultur er ende-resultatet af en unik serie af historiske hændelser ... én »forklaring« af et socialt system vil være dets historie, hvor vi kender den – den detaljerede beskrivelse af, hvordan det blev til, hvad det er, og hvor det er. En anden »forklaring« af det samme system opnås ved at vise (som funktionalisterne prøver), at det er et specielt eksempel

på love for social physiologi eller social funktionen. De to slags forklaringer strider ikke mod hinanden, men supplerer hinanden.

(Radcliffe-Brown 1935)

Den anden store figur i angelsaxisk funktionalisme var polakken Bronislaw Malinowski. Malinowski var mindre teoretiserende end Radcliffe-Brown og docerede en mere praktisk funktionalisme. Han lagde større vægt på feltarbejde, og på at undersøge enkeltinstitutioner og beskrive deres funktioner, ofte mere komplekst end Radcliffe-Brown. Både Radcliffe-Brown og Malinowski var evolutionister; men begge mente, at man også ved studiet af ændringer måtte udgå fra en synkron, funktionel analyse. Radcliffe-Brown skriver:

Således kan den proces af menneskelig historie, for hvilken jeg mener, at termen social evolution passende kan benyttes, defineres, som den proces ved hvilken videre (wide-range) systemer af social struktur er vokset ud af eller har afløst snævrere (narrow-range) systemer. Hvadenten dette synspunkt er acceptabelt eller ikke, mener jeg, at begrebet social evolution kræver at blive defineret ud fra social struktur (in terms of social structure).

(Radcliffe-Brown 1940)

I forbindelse med problemet stabilitet kontra ændring anser han tilpasning (både til ydre omgivelser og internt) for at være et nøglebegreb:

Teorien om social evolution gør det derfor til en del af vores plan for tolkning af sociale systemer at undersøge ethvert givet system som et tilpasningsdygtigt system. Stabiliteten af systemet og derfor dets fortsættelse i en vis periode afhænger af effektiviteten af tilpasningen.

(Radcliffe-Brown 1952 p. 9)

Og Malinowski skrev i forordet til tredje udgave af

hans »The Sexual Life of Savages« (her efter Kuper 1973 p. 33):

Jeg tror stadig på evolution, jeg er stadig interesseret i oprindelser, i udviklingsprocessen, jeg ser kun mere og mere klart, at svar på et hvilket som helst evolutionært spørgsmål må føre direkte til det empiriske studie af de kendsgerninger og institutioner, hvis fortidige udvikling vi ønsker at rekonstruere.

Malinowski og Radcliffe-Brown fik en umådelig betydning for engelsk socialanthropologi. Frem til ca. 1970 var det stort set deres elever, der sad på de forskellige lærestole, både i England og rundt om i Commonwealthlandene.

6. Gordon Childe og Grahame Clark

Som engelsk socialanthropologi i tyverne, trediverne og fyrerne var domineret af to mænd, var engelsk arkæologi – omend på en anden måde – det samme i trediverne, fyrerne og halvtredserne, nemlig af V. Gordon Childe og Grahame Clark. Selv om de ikke dannede skoler omkring sig på samme måde som Radcliffe-Brown og Malinowski, fik de en umådelig indflydelse gennem deres bøger.

Som tidligere nævnt var Childe oprindelig diffusionist. Men efter et besøg i Sovjetunionen erklærede han sig for marxist og forsøgte herefter i en række brilliant skrevne bøger som f.eks. »Man makes Himself« (1936) og »What Happened in History« (1942) at syntetisere den gamle verdens kulturhistorie ud fra en materialistisk-evolutionistisk synsvinkel. Han jævnførte de arkæologiske inddelinger med Morgan og Engels' evolutionære stadier, vildhed, barbari og civilisation, og beskrev, hvorledes skiftet mellem stadierne skulle skyldes økonomiske revolutioner, henholdsvis den neolitiske og den urbane (i den nære orient), begge efterfulgt af en kraftig befolkningsstigning. I Childes ord:

Men når redskaberne, hyttetomterne og andre arkæologiske efterladenskaber fra et givet tidspunkt og sted betragtes ikke isoleret, men i deres helhed, kan de afsløre meget mere. De viser da ikke blot den opnåede grad af teknisk dygtighed og videnskab; men også den måde på hvilken deres skabere fik deres levebrød, deres økonomi. Og det er denne økonomi, som determinerer vor arts udbredelse (multiplikation) og således dens biologiske succes. Studeret fra denne vinkel antager de gamle arkæologiske inddelinger en ny betydning. Arkæologiens aldre svarer groft til økonomiske stadier. Hver ny »alder« bliver indført ved en økonomisk revolution af samme slags og med samme effekt som det 18. århundredes »Industrielle Revolution«.

(Childe 1951 p. 34-35)

De kulturelle fremskridt, der danner basis for arkæologisk klassifikation, har da haft samme slags biologisk effekt som mutationer i organisk evolution.

(ibid., indledningen)

Udover evolutionsbegrebet benytter Childe en slags dialektik i forklaringen af den kulturelle evolutions skiftende hastighed:

Når man sætter fremskridt før og efter den anden revolution over for hinanden, synes den at markere, ikke gryet af en ny tidsalder med accelereret fremskridt, men kulminationen og standsningen af en tidligere vækstperiode. Og dog var de orientalske samfund ved revolutionen blevet udstyret med hidtil usete (unprecedented) ressourcer og en ny evne til at viderebringe og akkumulere viden.

En delvis forklaring af sådan standset vækst kan påvises i interne modsætninger frembragt inden for samfundet af revolutionen selv.

(Childe 1951 p. 181)

Men selv om Childe lagde hovedvægten på evolution i sine bøger, holdt han langt fra op med at bruge diffusionsbegrebet i forklaringer af historiske ændringer.

Ekstreme tilhængere af begge skoler er blevet sektetere og har ændret deres respektive hypoteser til uforenelige, men udemonstrerbare dogmer. Men da evolutionisme og diffusionisme er heuristiske principper, burde forhistorikere på samme tid være både evolutionister og diffusionister.

(Childe 1956 p. 154)

Grahame Clark har i sine synsmåder mange lighedstræk med Childe. Han deler med Childe en modereret form for materialistisk determinisme. Allerede i 1939 benytter han begrebet økonomisk basis, der senere indgår i titlen på et af hans kendteste værker (1952):

En af de første ting en arkæolog ønsker at fastslå, er den økonomiske basis for det folk, han studerer, først og fremmest kilden til deres fødeforsyning.

(Clark 1939 p. 152)

Og han overtager fra Childe det Morgan-Engels-ske udviklingsskema (1952 p. 15) og de »økonomiske revolutioner«, der hos Childe danner overgangene. Men i modsætning til Childe er han mindre interesseret i selve udviklingsprocessen. Man kan kalde hans studier en slags arkæologisk funktionalisme, hvor hovedvægten er lagt på synkrone studier.

Når en arkæolog taler om »fortiden«, mener han i virkeligheden »mennesker i fortiden«. Det endelige mål for al hans graven og forsken, hans sætten sammen og han rekonstrueren, er at finde ud af, hvorledes folk levede. Han tolker sine fund i lyset af de samfund, hvorom de er vidnesbyrd (in terms of the societies of which they are indications).

(Clark 1939 p. 151-2)

En tilsvarende retning mod økologisk-økonomisk-soci-

ale studier i modsætning til ren typologi (eller overdrevne folkevandringsforklaringer) havde faktisk allerede i 1925 – desværre uden megen respons – været fremhævet af den norske arkæolog A. W. Brøgger, der bl.a. skrev:

Med udgangspunkt i landet selv og dets særlige betingelser må vi studere Norges oldtids kultur. Hovedkilden, oldfundene, må søges ordnet og forklaret ud fra deres forhold til det gamle erhvervsliv.

(Brøgger 1925 p. 28)

Clarks væsentligste betydning lå i hans insisteren på grundige økologiske studier både på makro-plan, som set i hans tema-oversigt over Europas forhistorie fra 1952, og på mikro-plan, som eksemplificeret i hans udgravning og publikation af den mesolitiske boplads Star Carr (1954), der kom til at stå som et mønster-eksempel på et sådant studie og dets fremlæggelse.

7. *Evolutionisme endnu en gang*

Nogenlunde samtidig med at evolutionismen – kombineret med materialismen – blev genintroduceret i arkæologien af Childe, fik den også i anthropologien en renæssance. I 1943 formulerede Leslie White – der iøvrigt ligesom Childe havde været i Sovjetunionen – sin grundlæggende lov for kulturel evolution:

Når andre faktorer af konstante, udvikler kulturen sig, når mængden er energi, der bliver udvundet per capita per år, øges, eller når effektiviteten af de instrumentale midler til udnyttelse af energien øges.

(White 1943, gentaget 1949 p. 368-9)

White mente, at der var tre slags processer i kultur, der måtte forklares på hver sin måde:

- 1) Den tidsmæssige proces, der er en kronologisk sekvens af enestående begivenheder, og som studeres som historie.
- 2) den formelle proces, der repræsenterer fænomener i

deres ikke-tidsmæssige, strukturelle og funktionelle aspekter, der giver os studier af kulturel struktur og funktion, og

- 3) den tidsmæssig-formelle proces, som repræsenterer fænomener som tidsmæssige sekvenser af former, og hvis tolkning er evolutionisme.

(White 1945 p. 221-2)

White ser således ikke evolutionismen som en modsætning til de studier, der var lavet af Boas-skolen og af funktionalisterne; men som en komplettering af den anthropologiske videnskab, der skulle bringe den på linje med andre videnskaber.

White opdeler kultur i tre subsystemer, det teknologiske, det sociologiske og det ideologiske (White 1949 p. 364) – senere under indflydelse af »culture-and-personality«-skolen med tilføjelsen af endnu et, det følelses- eller holdnings-mæssige (White 1959 p. 18). Men disse er ikke ligeværdige:

Men at disse fire kulturelle kategorier hænger sammen, at hver af dem er relateret til de tre andre, betyder ikke, at deres respektive roller i den kulturelle proces er ligeværdige – det er de ikke. Den teknologiske faktor er den basale; alle andre afhænger af den. Endvidere determinerer den teknologiske faktor – på en almen måde i det mindste – formen og indholdet af de sociale, filosofiske og følelsesmæssige sektorer.

(White 1959 p. 19)

White var altså helhjertet materialist.

Den anden hovedperson i »den evolutionistiske renæssance«, Julian H. Steward, står metodisk i et lignende forhold til White, som Clark til Childe. Han mener ikke, at Whites unilineære evolution er praktisk anvendelig, og formulerer i stedet begrebet multilineær evolution:

En multilineær evolutionist ... antager, at visse

basale kulturtyper kan udvikle sig på lignende måder under lignende forhold, men at få konkrete kulturaspekter opstår hos alle menneskegrupper i en regelmæssig sekvens.

(Steward 1955 p. 4)

Multilineær evolution er essentielt en metodologi baseret på formodningen, at der forekommer signifikante regelmæssigheder i kulturel ændring, og den beskæftiger sig med bestemmelsen af kulturelle love ...

Den er interesseret i de enkelte kulturer, men i stedet for at anse lokale variationer og forskelle for besværlige kendsgerninger, som tvinger reference-rammen fra det enkelte til det generelle, beskæftiger den sig med de begrænsede paralleller i form, funktion og sekvens, som har empirisk gyldighed.

(ibid. p. 18-19)

Hvad Steward i virkeligheden gjorde, fremgår af hans andet hovedbegreb »cultural ecology«, som er en metode til undersøgelse af de gensidige sammenhænge mellem omgivelser, teknologi og social organisation.

»Cultural ecology« lægger størst vægt på de (kultur-) træk, som empiriske analyser viser er tættest involveret i udnyttelsen af omgivelserne på kulturelt foreskrevne måder.

(ibid. p. 37)

Endelig lavede Steward – stærkt påvirket af Wittfogel – et kulturelt klassifikationssystem til afløsning af det Morgan-Engels-ske, men kun dækkende udviklingen af kunstvandings-civilisationer i henholdsvis den nye og den gamle verden (først fremsat i Steward 1949, gentaget 1955 p. 178 ff.) startende med »samlere og jægere«, derefter »begyndende agerbrug«, »formativ æra« (bundesamfund til stater), »regionale blomstrende stater« (sic) og endelig »cyklisk erobring« –

emperier. Dette skema er idag meget benyttet af amerikanske arkæologer.

Whites og Stewards positioner blev forsøgt forenet af deres elever, vigtigst i bogen »Evolution and Culture« (Sahlins & Service (ed.) 1960). Sahlins beskriver to aspekter af evolution: specifik og generel:

Specifik evolution er ... den adaptive variation af liv »langs dets mange linjer«; generel evolution er den progressive opståen af højere liv »stadie for stadie«. Fremskridtet vi ser i specifik evolution er relativt i forhold til det adaptive problem ... fra mindre til mere tilpasset en given habitat. Generel evolutions fremskridt er derimod absolut; det er et forløb fra mindre til mere energi-udnyttelse, lavere til højere integrationsniveauer, og mindre til større all-round tilpasningsevne.

(Sahlins 1960 p. 22-23)

David Kaplan formulerer sin »Lov om kulturel dominans«:

Det kulturelle system, som mest effektivt udnytter de givne omgivers energi-ressourcer, vil have tendens til at sprede sig i disse omgivelser på bekostning af mindre effektive systemer.

(Kaplan 1960 p. 75)

Og Elman Service formulerer »Loven om evolutionært potentiel«:

Jo mere specialiseret og tilpasset en form er på et givet evolutionært stadie, jo mindre er dens potentiel for at bevæge sig til det næste stadie. Formuleret på en anden måde ...: Specifikt evolutionært fremskridt står i omvendt forhold til generel evolutionært potentiel.

(Service 1960 p. 97)

Service (1962 rev. ed. 1971) og Morton H. Fried (1967) lancerer et nyt samfundsklassifikationsskema

(med lidt varierende betegnelser) svarende til det Morgan-Engels-ske, dog med den forskel, at hvor disse benyttede teknologi til klassifikationen, benytter Service og Fried socialt integrationsniveau (kompleksitet). Det væsentlige problem i evolutionismen, nemlig forklaringen på overgangen fra et stadie til et andet, kom de dog – på trods af deres evolutionære love – ikke meget nærmere, og den kritik, der fra forskellig side er rejst mod dem (bl.a. Smith 1973), at de i virkeligheden »kun« er funktionalister, har ikke ramt helt forbi. Et nyt – og på nogle punkter mere vellykket – forsøg på forklaring af ændring er gjort af Service i 1975.

Marvin Harris har valgt at satse på en firkantet materialistisk determinisme (kaldet »cultural materialism«) og afviser den langt mindre tid- og stedbestede (og derfor væsentligere) del af marxismen, dialektikken (hos Harris kaldet »den Hegelske abe«) (Harris 1968 p. 230). Dette har i praksis resulteret i tydeligt forkerte forskningsresultater, som illustreret i hans studie af den indiske hellige ko (Harris 1966). Hans væsentligste arbejde er hans oversigt over anthropologiens udvikling (Harris 1968), som, til trods for hans utrolige arrogance over for forskere, der har andre meninger, end han selv, rummer en imponerende viden, og som har været til stor nytte ved udarbejdningen af denne oversigt.

Kaplan og Mannners har indtaget et mere moderat standpunkt:

... vi tror, at størsteparten af tiden er de teknøkonomiske komponenter »mere kausale« end de andre – at »normalt« og i det »lange løb« vil de formentlig have større indflydelse på et samfunds psykologiske (personality), socio-strukturelle og ideologiske subsystemer end omvendt ...

Men teknøkonomiske arrangementer hverken opstår eller ændres i et kulturelt tomrum. Og med

hensyn til det meget omtalte »lange løb« som samfundsvidenskabsmænd (os selv med) henviser til – i det »lange løb« vil vi, som Maynard Keynes har mindet os om, alle være døde. Vi har også påpeget, at i det »lidt-kortere løb« er der kulturelle omstændigheder, der kan dokumenteres historisk, hvor det efter vores mening vil være korrekt at tilskrive faktorer i et eller flere af de andre subsystemer lige så stor eller måske endnu større kausal betydning. (d.v.s. betegne dem uafhængige variable).

(Kaplan & Mannners 1972 p. 160-1)

8. Den »nye« arkæologi

Den »nye« arkæologi er efterhånden ikke længere så frygtelig ny – og som påpeget af bl.a. Carsten Bang (1974) og Carsten Paludan-Müller (1974) heller ikke nogen enhedspræget ny retning; men snarere et samlebegreb for en række forskere, der på forskellig måde har prøvet at gå nye veje. Jeg skal derfor koncentrere mig om et par af dens aspekter.

Det ene er en optimisme med hensyn til arkæologiens muligheder: Skønt arkæologisk materiale er materielt, har arkæologien ikke kun muligheder for at udtrykke sig om de materielle aspekter af kultur. Lewis R. Binford har inddelt materiel kultur i tre grupper, der indeholder information om forskellige aspekter af den totale kultur: 1) *teknomiske* (af teknologi og økonomi) *genstande*, hvis væsentlige funktion ligger i den direkte udveksling og kontakt med de naturlige omgivelser, 2) *socio-tekniske genstande*, hvis væsentlige funktion er i kulturens sociale subsystemer og 3) *ideotekniske genstande*, hvis funktion især har med ideologien at gøre. På tværs af disse tre grupper af genstande finder man *stiltræk*, der kan have betydning ved studiet af etnicitet, folkevandringer og kontakt mellem samfund (Binford 1962).

Det andet aspekt er interessen for studiet af kulturelle processer, der kan føres tilbage til dels den evolutionistiske »renæssance« inden for anthropologien, dels det intensiverede studie af neolitiseringsprocessen i den nære orient, en interesse der har ført til, at nogle arkæologer ligefrem har betegnet denne del af den »nye« arkæologi »den processuelle skole« (Binford 1965, Flannery 1967). Flannery har gjort opmærksom på, at der mellem »processualisterne« findes to grupper, nemlig dels hvad han kalder »lov-og-orden«-arkæologer, som – med Flannerys ord –

... ikke alene tror, at Carl Hempel på den tredje dag stod op fra de døde og for til himmels – hvor han sidder ved Binfords højre hånd – men, for at bruge deres egne ord, »har gjort formuleringen og testningen af love (til deres) mål«.

(Flannery 1973 p. 70)

... og dels systemteoretisk orienterede arkæologer. Der findes inden for moderne systemteori to grundlæggende forskellige modeller: den homeostatiske model og den kompleks-adaptive model. Meget groft kan forskellen siges at bestå i, at i et homeostatisk system er ændringskilden altid uden for systemet, mens et komplekst adaptivt system *også* kan generere ændringer selv, det kan være selv-differentierende og selv-organisierende. Det er den sidste model, der er interessant i en kulturel sammenhæng, og Flannery må da også selv nærmest henføres til denne retning (Flannery 1968 med henvisning til Maruyama 1963). Flannery er af »lov-og-orden«-arkæologerne blevet kritiseret for ikke med en systemteoretisk model at kunne »forklare« ændringer (Athens 1977). Men da »forklaring« hos disse forskere betyder »være i stand til at forudse«, er det ikke en relevant kritik af systemteori, men snarere udtryk for en (naiv?) tro hos kritikerne selv. Et af de

væsentlige begreber i den kompleks-adaptive model er netop »multifinality«:

Lignende begyndelseforhold kan føre til forskellige slutforhold. Således kan to kulturer, der udvikler sig i relativt ens økologiske omgivelser, ende med meget forskellige socio-kulturelle systemer.

(Buckley 1967 p. 60)

Men hvad man end kan sige om uensartetheden inden for den »nye« arkæologi, må man i hvert fald give professor C. J. Becker ret, når han skriver (i en efterskrift til den reviderede udgave af Johannes Brøndstedts populære fremstilling af Danmarks forhistorie):

Skulle man skrive Danmarks forhistorie ud fra denne nye retnings principper, ville resultatet nok blive overraskende for de fleste; det var nok forsøget værd, men den bog kommer i hvert fald ikke til at ligne Brøndstedts fremstilling.

(Becker 1977 p. 519)

9. Østeuropæisk arkæologi og anthropologi

Denne oversigt ville være ufuldstændig uden en kort omtale af forskningen i Østeuropa. Arkæologien har her formuleret sig som en del af historievidenskaben med den bestemte opgave, at »udforske hvorledes produktivkræfterne og produktionsforholdene udvikledes« (D.A. Avdusin efter C.A. Moberg 1973). Professor Moberg kommenterer imidlertid Avdusins konkrete fremstilling af sovjetisk forhistorie på følgende måde:

Man kan nok ikke nægte, at forfatteren i ganske stor udstrækning virkelig har gennemført sit program med hensyn til det socialøkonomiske. Men lige så klart er det, at den endnu mere omfattende beskæftigelse med afstammings-, folkevandrings-, og kontaktspørgsmål ofte tager overhånd over det socialøkonomiske. Man er ikke fri for at synes, at bogen i denne henseende i ganske høj grad minder om den i

indledningen så kritisk skildrede »borgerlige« arkæologi. – Påfaldende er det også, at den fremstilling af debat omkring problemer, hvor enighed ikke foreligger, som loves i indledningen, vitterlig også meget rigtigt gives; men det viser sig, at de kontroverser, som kommer til syne, helt overvejende er knyttet til netop denne folkehistoriske »etnogenetiske« skildrings detaljer.

(Moberg 1973 p. 7)

Den ovenfor beskrevne type arkæologi afløste omkring 1950 den tidligere fremherskende »stadie-teori« der »i praksis opfattede enhver kulturændring som et spring – en revolutionær omformning« (Klejn 1977 p. 14). Det var denne »stadialisme«, der bl.a. havde inspireret Childe. At den nye sovjetiske arkæologi i så høj grad kom til at ligne den borgerlige, er ikke så underligt, når man ser, hvad den opstod som svar på.

Så tidligt som under den militante kamp mod nazismen var der, som et svar på det arkæologiske argument for aggression ud fra de germanske stammers gamle bosætninger, opstået bestræbelser for at projicere den etniske opdeling tilbage gennem årtusinderne og spore autochtone traditioner, ikke i almindelighed, men »især hos nogle folk« tilbage til palæolitikum. Konflikten mellem disse bestræbelser og stadieteorien var en af grundene til den sidstnævntes krise. Problemet om etnogenesis udviklede sig til problemet om slavernes og andre folks »oprindelse« og blev efterhånden anset for en af arkæologiens væsentligste opgaver.

(Klejn 1977 p. 13-14)

Fra omkring 1970 er der imidlertid sket en udvikling i sovjetisk arkæologi. Skal man dømme ud fra Leo S. Klejns skrifter, ser man i hans arbejder efter dette år en stadig større interesse for andre typer af forklaringer og teorier, og det er for en stor del hans fortjeneste, at

der er kommet en dialog igang mellem østeuropæiske og vestlige forskere om teoretiske emner. Hans seneste arbejde (1977) er en interessant gennemgang af de sidste 15 års teoretiske udvikling i både øst og vest.

Indenfor sovjetisk antropologi (etnografi) synes der at foregå en positiv teoretisk diskussion, hvor der bliver sat spørgsmålstejn ved den universelle gyldighed af det Morgan-Engels-ske udviklingsskema og samtidig også ved den ureflekterede økonomiske determinisme (Gellner 1975). Det synes dog også som om den største energi bliver lagt i rent funktionalistiske synkrone (og vel også akkulturations-) studier blandt de nationale minoriteter inden for U.S.S.R. (se kommentarerne til Gellner 1975 af Bromley, Dragadze, Dunn og Petrova-Averkjeva).

10. Slutning

Det kunne have været interessant at have sammenlignet de skiftende ideer inden for arkæologi og antropologi, som de er fremlagt her, med udviklingen i samfundet som helhed; men det ville have krævet betydeligt mere plads. Der skal dog gøres et forsøg på ganske kort og skematisk at parallellisere nogle fænomener. Det skal understreges, at der ikke er tale om direkte årsags-virknings-sammenhænge.

Den tidlige evolutionisme

»Den industrielle revolution« –
produktionsekspllosion –
(hvid) befolkningsekspansion –
ideen om fremskridt

Kulturredslæren og diffusionismen

(Hvid) befolkningsekspansion –
kolonialisme –

hurtig spredning af vestlig teknologi

Den historiske skole (Boas)

Amerikansk isolationisme
– bevarelse af »staus quo«

Funktionalisme

Det engelske imperium vakler
– forsøg på »kontrol via forståelse«

Neo-evolutionisme

Efterkrigstid – fremskridt –
»de glade tressere« –
materialisme i højsædet endnu engang

Systemteori

»EDB-revolutionen« –
krise: psykologisk, ideologisk, socialt,
politisk, økonomisk og økologisk

Et hovedtema i denne artikel har været påpegningen af, at arkæologi og anthropologi (etnografi) hører sammen. De er fra starten og fremefter påvirket af de samme tankestrømninger, og der har hele tiden været en gensidig udveksling af ideer og forskningsresultater. Og deres mål har fra starten været det samme: udforskningen af menneskelige samfund før og nu og ændringerne af dem gennem tid. Den såkaldte »nye« arkæologi er altså blot endnu et forsøg på at bringe de to – af historiske og kildemæssige grunde adskilte – fag på bølgelængde. På helt samme måde som når Morgan, Engels, Kropotkin og senere White og Steward igen og igen henviser til arkæologiske værker for at få materiale til at underbygge deres ideer – og som når Jacob-Friesen og Menghin prøver at overføre kulturkreds-etnografernes metoder og terminologi til den fastlandseuropæiske arkæologi. Og forhistorikere har jo altid gjort udstrakt brug af etnografiske paralleller for at forklare funktionerne af udgravede redskaber og konstruktioner.

Nødvendigheden af et mere ensartet begrebsapparat for de forskellige kulturelle videnskaber gør sig idag

mere og mere gældende, og man kan måske se frem til, hvad der er blevet kaldt en »syntetisk anthropologi« (for at undgå misforståelser: syntetisk kommer af syntese), defineret som:

En retning der prøver at integrere fysisk anthropologi, arkæologi, lingvistik, teoretisk anthropologi og de andre kulturelle og historiske videnskaber.

(Winick 1975 p. 29-30)

Litteratur

- Athens, J. S.: Theory Building and the Study of Evolutionary Process in Complex Societies. I Lewis R. Binford (ed.): For Theory Building in Archaeology. Essays on Faunal Remains, Aquatic Resources, Spatial Analysis, and Systemic Modelling. N.Y., S.F. & London 1977.
- Bang, C. H.: »Archaeology as anthropology« eller neoarkæologiens velsignelser. Kontaktstencil 6. Oslo 1974.
- Becker, C.J.: Efterskrift i Johannes Brøndsted: De ældste tider. Rev. ugc. ved C.J. Becker. København 1977 (Identisk med Politikens Danmarkshistorie bd. 1).
- Binford, L.R.: Archaeology as anthropology. Am. Ant. Vol. 28. 1962.
- samme: Archaeological systematics and the study of culture process. Am. Ant. Vol. 31. 1965.
- Boas, F.: The Limitations of the Comparative Method of Anthropology. 1896. Genoptrykt i Franz Boas: Race, Language and Culture. N.Y. 1948.
- Brew, J. O. (ed.): One Hundred Years of Anthropology. Cambridge, Mass. 1968.

- Brøgger, A.W.: Det norske folk i oldtiden. Inst.f. sammenlign. kult.forsk. Serie A: VIa. Oslo 1925.
- Buckley, W.: Sociology and Modern Systems Theory. Englewood Cliffs, N.J. 1967.
- Childe, V. G.: The Aryans. A Study of Indo-European Origins. London 1926.
- samme: The Danube in Prehistory. Oxford 1929.
- samme: What Happened in History. Penguin Books. 1942.
- samme: Man Makes Himself. Rev.ed. N.Y. (Opr. 1936). 1951.
- samme: Piecing Together the Past. The Interpretation of Archaeological Data. London 1956.
- Clark, J.G.D.: Archaeology and Society. London 1939.
- samme: Prehistoric Europe. The Economic Basis. London 1952.
- samme: Excavations at Star Carr. An Early Mesolithic Site at Seamer near Scharborough, Yorkshire. Cambridge 1954.
- Eggan, F.: One Hundred Years of Ethnology and Social Anthropology. I Brew (ed.) 1968.
- Engels, Fr.: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und der Staats. Hottingen-Zürich 1884.
- Flannery, K. V.: Culture history versus cultural process: a debate in american archaeology. Scientific American. Vol. 217. No. 2. 1967.
- samme: Archaeological systems theory and early Mesoamerica. I Betty J. Meggers (ed.): Anthropological Archaeology in the Americas. Wash. 1968.
- samme: Archeology with a capital »S«. I Charles L. Redman (ed.): Theory in Current Archeology. N.Y., London, Sydney & Toronto 1973.
- Fried, M. H.: The Evolution of Political Society. An Essay in Political Anthropology. N.Y. 1967
- Gellner, E.: The Soviet and the Savage. Current Anthr. Vol. 16. No. 4. 1975.
- Gjessing, G.: Yngre Steinialder i Nord-Norge. Inst.f.sammenlign. kult. forsk. Serie B: Skrifter. XXXIX. Oslo 1942.
- samme: Arkeologiens metoder. Stencil. Oslo 1946.
- samme: Mennesket er ett. Kulturforskning og kulturkrise. 1948.
- Hachmann, R.: Die Goten und Skandinavien. Berlin 1970.
- Harris, M.: The Cultural Ecology of India's Sacred Cattle. Current Anthr. Vol. 7. 1966.
- samme: The Rise of Anthropological Theory. A History of Theories of Culture. London 1968.
- Heine-Geldern, R.: One Hundred Years of Ethnological Theory in the German-Speaking Countries; Some Milestones. Current Anthr. Vol. 5. No. 5. 1964.
- Heinen, H.D.: On Cultural Materialism, Marx, and the »Hegelian Monkey«. Current Anthr. Vol. 16. No.3. 1975.
- Huxley, T. H.: The Struggle for Existence in Human Society. The Nineteenth Century, febr. 1888. Genoptrykt i Kropotkin u.å. p. 329 ff.
- Jacob-Friesen, K.H.: Grundfragen der Urgeschichtsforschung. Stand und Kritik der Forschung über Rassen, Völker und Kulturen in Urgeschichtlicher Zeit. Hannover 1928.
- Jensen, J.: Arkæologi og kulturforskning. Historisk Tidsskrift 12. række. Bind II,1. 1966.
- samme: Arkæologi og historie. Aarbøger for nordisk Oldk. og Hist. 1973. (1974).
- Kaplan, D.: The Law of Cultural Dominance. I Sahlins & Service (ed.) 1960.
- Kaplan, D. & R. A. Manners: Culture Theory. Englewood Cliffs, N.J. 1972.
- Kjærum, P.: Fortiden til revision. København 1959.
- Klejn, Leo S.: A Panorama of Theoretical Archaeology. Current Antr. Vol. 18. No. 1.
- Klejnstrup-Jensen, P.: Problemer i processuel arkæologi. Kontakt-stencil 10. Oslo 1975.
- Kossinna, G.: Die deutsche Vorgeschichte – eine hervorragend nationale Wissenschaft. Leipzig 1912.
- Kroeber, A.L.: The Eighteen Professions. Am. Anthr. Vol. 17. 1915.
- samme: Anthropology: Culture Patterns and Processes. N.Y. & Burlingame. 1963. (Opr. 1948, rev. ed. af 1923)
- Kropotkin, P.: Mutual Aid. A Factor of Evolution. Foreword by Ashley Montagu. Extending Horizons Books. Boston u.å. (Opr. kommet i en række artikler i tidsskriftet The Nineteenth Century 1890-96, som bog 1902).
- Kuper, A.: Anthropologists and Anthropology. The British School 1922-1972. Penguin Books. 1973.
- Maruyama, M.: The Second Cybernetics: Deviation-Amplifying Mutual Causal Processes. American Scientist Vol. 51, No. 2. 1963.
- Menghin, O.: Weltgeschichte der Steinzeit. Wien 1931.
- Moberg, Carl-Axel: Ur Sovjetunionens Arkeologi. Linjer och punkter i D.A. Avdusin: Arkheologija sssr, 1967. Stencil. Göteborg 1973.
- Morgan, L.: Ancient Society. N.Y. 1877.
- Müller, S.: Den europæiske bronzealders Oprindelse og første Udvikling, oplyst ved de ældste Bronzefund i det sydøstlige Europa. Aarbøger for nordisk Oldk. og Hist. 1882.

- samme: Vor Oldtid. Danmarks forhistoriske Archæologi. København 1897.
- samme: Sønderjyllands Stenalder. Aarb. f. nord. Oldk. Hist. 1913.
- samme: Sønderjyllands Bronzealder. Aarb. f. nord. Oldk. Hist. 1914.
- Nisbet, R.A.: Social Change and History. N.Y. 1969.
- Paludan-Müller, C.: Neoarkæologien – logiske og epistemologiske aspekter. Kontakstencil 8. København 1974.
- Radcliffe-Brown, A.R.: On the Concept of Function in Social Science. Am. Anthr. Vol. 37. 1935. Genoptrykt i Radcliffe-Brown 1952.
- samme: On Social Structure. Journal of the Royal Anthr. Institute. Vol. 70. 1940. Genoptrykt i Radcliffe-Brown 1952.
- samme: Structure and Function in Primitive Society. London 1952.
- Sahlins, M. D.: Evolution: Specific and General. I Sahlins & Service (ed.) 1960.
- Sahlins, Marshall D. & E. R. Service (ed.): Evolution and Culture. Ann Arbor 1960.
- Service E. R.: The Law of Evolutionary Potential. I Sahlins & Service (ed.) 1960.
- samme: Primitive Social Organization. An Evolutionary Perspective. N.Y. 1962. (Rev. udg. 1971.)
- samme: Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evolution. N.Y. 1975.
- Schmidt, W.: The Culture Historical Method of Ethnology. N.Y. 1939.
- Smith, A.D.: The Concept of Social Change. A Critique of the Functional Theory of Social Change. London & Boston 1973.
- Steward, J.: Cultural Causality and Law: A Trial Formulation of Early Civilization. Am. Anthr. Vol 51. 1949.
- samme: Theory of Culture Change. The Methodology of Multilinear Evolution. Urbana, Chicago, London 1955.
- Thomsen, C.J.: Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed. København 1836.
- White, L.: Energy and the Evolution of Culture. Am. Anthr. Vol. 45. 1943.
- samme: History, Evolutionism and Functionalism: Three Types of Interpretation of Culture. SWJA Vol. 1. 1945.
- samme: The Science of Culture. N.Y. 1949.
- samme: The Evolution of Culture. The Development of Civilization to the Fall of Rome. N.Y., Toronto & London 1959.
- Winick, C.: Dictionary of Anthropology. Totowa, N.J. 1975.
- Worsaae, J.J.A.: Blekingeske Mindesmærker fra Hedenold betragtede i deres Forhold til de øvrige skandinaviske og europæiske Oldtidsminder. København 1846.